

*Олена Валеріївна СКОТНА,
аспірант Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка*

ВИВЧЕННЯ ОЦІНОЧНИХ ЕТАЛОНІВ ТА ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЗА ДОПОМОГОЮ СЕМАНТИЧНИХ ВИМІРІВ

Належність до тієї чи іншої культури призводить до нормативних моделей мислення, емоцій та поведінки. Усвідомлюємо ми це чи ні, але культурне середовище створює в нас образ себе, форми відношення до інших людей, потреби та засоби їхнього задоволення, а також цілі, яких ми прагнемо досягнути [1; 2, 141-153; 3, 142-146].

Соціальне визначення того, ким ми є – наша раса, національність, релігія, стать, академічна спеціалізація – домислюється за рахунок визначення того, ким ми не є. Необхідність дослідження образів, що формуються у людей один про одного, не викликає сумніву, так як названі форми відображення виконують функцію регулятора спілкування, спільної діяльності [6].

Думка про те, що під впливом суспільства в результаті аналізу та синтезу, отриманих при взаємодії з людьми вражень, у людини формуються оціночні еталони, які упродовж пізнання людьми один одного виконують роль мірки, що прикладається до особистості, стала загальноновизнаною. Не менш важливу роль відіграють оціночні еталони у формуванні соціальних стереотипів, які прийнято визначати як “набори” якостей, що приписуються суб'єктом пізнання людини, “клас” яких, як здається, встановлено. За своїм змістом стереотип є образом-уявленням з нестійкими межами, лише вербальне вираження оцінки формує чітку думку про властивості даної категорії людей.

Важливою властивістю стереотипу є емоційна наповненість, що виступає керуючою ланкою як у його формуванні, так і у функціонуванні оцінки та віднесення людини до даної категорії.

Виходячи із зазначених властивостей стереотипу, можна сформулювати таке визначення: соціальний стереотип – це емоційно забарвлений, узагальнений, стійкий, закріплений суспільством та особистим досвідом і різною мірою адекватний дійсності образ цілої групи людей, що характеризується певними властивостями [5]. На практиці стереотип існує та функціонує як узагальнений, збірний образ одного з представників певного класу. Зокрема, тому і виявляється можливим наділення його “критеріями ознак”.

Оперуючи поняттями оціночних еталонів і стереотипів, ми постійно стикаємося з проблемами формування соціально-перцептивного досвіду людини. Насправді сприймання соціальних об'єктів передбачає оцінку, порівняння і відношення її до певної категорії груп за допомогою оціночних еталонів та стереотипів, які в дійсності представляють собою складні, стійкі, цілісні комплекси уявлень. Більшість таких оцінок і віднесень призводять до формування соціально-перцептивного досвіду. Ці оціночні еталони й стереотипи можна вважати "інваріантами" соціально-перцептивного досвіду, оскільки виділяються три основні умови їхнього визначення: вони визначаються властивостями перцептивного процесу, властивостями індивідуальності та виявляються одиницями соціально-перцептивної діяльності [4, 96-105].

Етнічний характер мешканців кожного з регіонів України (Закарпаття, Галичина, Східна, Центральна, Південна Україна) склався під впливом різних соціально-історичних, політичних, культурних, релігійних, мовних та інших умов. Формування цілісного українського національного характеру тільки починається і потребує тривалого історичного часу. Важливо при цьому врахувати, що жодна з рис характеру сама по собі не визначає його суті загалом, а відображає лише певний спосіб реагування на обставини, форму переживання навколишньої дійсності.

Задачею емпіричного дослідження є пошук семантико-перцептивних утворень оціночних еталонів та соціальних стереотипів з метою аналізу їхнього змісту та структури. За об'єкт дослідження були вибрані такі визначення: "західноукраїнський чоловік", "східноукраїнський чоловік", "західноукраїнська жінка" і "східноукраїнська жінка". В експерименті взяли участь 150 студентів Львівського університету ім. Івана Франка віком від 18 до 24 років. Використовувались методики вільного опису та шкалування. Передбачалось, що в результаті опису та шкалування запропонованих вербальних понять вдасться визначити семантико-перцептивний змістовий комплекс уявлень про кожне поняття в кожного піддослідного, що є на практиці індивідуальним оціночним еталоном, точніше суб'єктивним уявленням людини про необхідні особистісні якості для характеристики своєї визначеної приналежності. Далі на основі аналізу та зіставлення індивідуальних результатів стало можливим виділення загальних, стійких ознак, які з достовірністю визначають піддослідні, оцінюючи запропоновані поняття. Ці загальні ознаки складають семантико-перцептивний змістовий комплекс уявлень про кожен з цих понять для всіх піддослідних; його можна вважати стереотипом даного сприйняття, точніше, узагальненим, стійким, обґрунтованим суспільством та особистим досвідом, образом-уявленням про цілу групу людей, що володіють

певними властивостями. Передбачалось також виявити найбільш значущі в цих комплексах ознаки. У першій серії дослідження слід було описати, використовуючи різноманітні визначення, запропоновані поняття. У другій серії було запропоновано за допомогою шкалування, побудованого за типом методики семантичного диференціала Ч.Осгуда, прошкалувати запропоновані визначення. За допомогою спеціальних процедур були підібрані 50 полярних пар, що відображали безпосередньо чуттєві властивості об'єктів (чуттєве сприйняття особливостей кольору, розміру, форми, розташування в часі та просторі), функціональні особливості (що визначають активність дії предмета), особливості стану (внутрішні якості предмета) та емоційно-оціночні властивості (що виражають певне емоційне відношення до характеру, поведінки, зовнішності людини).

Аналіз результатів дослідження носив характер порівняння двох методик, що проводився на основі вивчення стереотипу двох етнічних груп (досить умовних).

Результати вільного опису зведені за допомогою контент-аналізу 18 груп ознак. Методами кореляційних плеяд та найближчого сусідства встановлені зв'язки між групами. Якісно аналізувались стратегія опису (як розгортався опис), тип опису (як використовувалися безпосередньо чуттєві, емоційно-оціночні, функціональні ознаки та ознаки станів) і мова опису (які засоби використовувалися в описі). Метод найближчого сусідства дозволив виявити, що деякі групи ознак об'єднуються при оцінці, точніше, розглядаються в комплексі, на одному рівні. Об'єднуючи групи таким чином, вдалось виявити рівні оцінки. Присвоївши рівням оцінки кожного визначення відповідний ранг рівня оцінки, вираховували також середній ранг рівня оцінки даної групи для всіх визначень, щоб виявити, яка група ознак є більш значимою.

Прийнявши за аксіому можливість та правомірність співвідношення структури об'єкта відображення (в даному випадку запропонованих понять) зі структурою образу, на основі отриманих схем зробили висновок, що стереотип:

“західноукраїнська жінка” включає, в першу чергу, оцінку відношення до сім'ї з тісним зв'язком з оцінкою відношення до праці; безпосередньо чутливу оцінку зовнішності з тісним зв'язком до емоційної оцінки зовнішності та характеру; оцінку етичних якостей, оцінку комунікації, пов'язану з оцінкою вольових властивостей; оцінку інтересів, поєднану з оцінкою відношення до людей, до себе та зовнішньої поведінки. Решта групи ознак менш значимі для характеристики. Ми можемо представити структуру стереотипу “західноукраїнська жінка” так:

- I. Оцінка відношення до сім'ї.
- II. Оцінка відношення до праці.
- III. Безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності.
- IV. Емоційна оцінка зовнішності та характеру.
- V. Оцінка етичних якостей.
- VI. Оцінка комунікацій.
- VII. Оцінка вольових якостей.
- VIII. Оцінка відношення до людей.
- IX. Оцінка відношення до себе.
- X. Оцінка зовнішньої поведінки.
- XI. Оцінка інтересів.

Так само виявимо зв'язок між групами і структуру стереотипу "західноукраїнський чоловік".

Сюди, в першу чергу, віднесемо зв'язок між оцінкою зовнішньої поведінки та оцінкою відношення до справ, оцінка відношення до сім'ї та друзів, а також менш значимий зв'язок з безпосередньою оцінкою зовнішності; оцінка розумових здібностей.

Схематична структура стереотипу "західноукраїнський чоловік" виглядає так:

- I. Оцінка відношення до праці.
- II. Оцінка зовнішньої поведінки.
- III. Оцінка відношення до сім'ї та друзів.
- IV. Безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності.
- V. Оцінка розумових здібностей.

Стереотип "східноукраїнський чоловік" включає, в першу чергу, оцінку динамічних характеристик, оцінку комунікацій з тісним зв'язком відношення до себе; безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності пов'язана з оцінкою відношення до праці та оцінкою зовнішньої поведінки; оцінки етичних якостей з оцінкою розумових здібностей та відношенням до життя; оцінка вольових властивостей з оцінкою інтересів.

Схематична структура:

- I. Оцінка комунікацій.
- II. Оцінка динамічних характеристик.
- III. Оцінка відношення до себе.
- IV. Безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності.
- V. Оцінка відношення до праці.
- VI. Оцінка етичних якостей.
- VII. Оцінка розумових здібностей.
- VIII. Оцінка відношення до справ.
- IX. Оцінка відношення до життя.
- X. Оцінка вольових властивостей.
- XI. Оцінка інтересів.

Стереотип "східноукраїнська жінка":

включається оцінка зовнішньої поведінки в тісному зв'язку з відношенням до життя; оцінка вольових властивостей з оцінкою динамічних характеристик.

Схематично це можна подати у такому вигляді:

- I. Оцінка розумових здібностей.
- II. Оцінка відношення до життя.
- III. Оцінка зовнішньої поведінки.
- IV. Безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності.
- V. Оцінка відношення до людей.
- VI. Оцінка вольових властивостей.
- VII. Оцінка динамічних характеристик.

Порівнявши структури цих стереотипів, вирахувавши ранг рівня оцінки, ми встановили, що в стереотипах "західноукраїнська жінка" та "західноукраїнський чоловік" найважливішими є оцінка відношення до сім'ї, оцінка відношення до справ, безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності та зовнішньої поведінки. А для стереотипів "східноукраїнський чоловік" та "східноукраїнська жінка" найважливішими є оцінка комунікації та розумових здібностей, оцінка відношення до себе, життя, а також важливе місце посідає безпосередньо суттєва оцінка зовнішності.

Вирахувавши середній ранг рівня оцінки, ми визначили, що, загалом в оцінці найбільш значущими є:

- I. Оцінка відношення до справ.
- II. Оцінка зовнішньої поведінки.
- III. Безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності.
- IV. Оцінка розумових здібностей.

Кластерний аналіз результатів вільного опису виявив структури стереотипів. Виявилось, що найпростіша структура у стереотипі "західноукраїнський чоловік": менший рівень оцінки, має місце послідовне з'єднання одразу кількох груп властивостей, а не окремої групи. Це засвідчує, що чим більше визначеним був заданий стереотип, тим простіша його структурна організація і тим швидше виникає віднесення нового об'єкта до даної групи. Структури "західноукраїнська жінка" та "східноукраїнська жінка" виявились складнішими. Невизначеність та різноманітність властивостей при оцінці свідчили про несформованість та нестійкість цих стереотипів. Ймовірно, це пояснюється існуванням сильнішого та яскравішого стереотипу "українська жінка", що завдає значні труднощі для розмежування двох інших стереотипів.

Таким чином, про стійкість стереотипу можна судити з вигляду поєднаних груп та кількості різної оцінки. Більш того, за послідовністю поєднання і за значущістю цих груп можна твердити про етапи формування стереотипу. Перший рівень у структурній організації формує провідні групи властивостей, які визначають

наступні групи. Чим складніший і невизначеніший стереотип, тим меншою мірою провідна група визначає наступні. Провідних груп виявляється декілька. Найпоширенішим з'єднанням між групами на першому рівні є "діада". Руйнування та зміна стереотипу виникає через групи властивостей, що знаходяться нижче, зміст яких в індивідуальних оцінках постійно змінюється, в той час, як перші рівні залишаються незмінними.

Під час вільного опису одні досліджувані відзначили невелике коло ознак (від одного до трьох), їхні характеристики-визначення мало відрізнялись, інші давали розгорнуті описи (до 25 ознак), оцінки. Аналіз результатів вільного опису виявив умовні стратегії, типи і мову опису, які можна розглядати як індивідуальні характеристики сприймаючих суб'єктів. Принципових відмінностей у кожного досліджуваного під час оцінки різних властивостей не виявлено.

Результати шкалування аналізувались також кількісно. З надійністю 90% для X – в розподілі були відібрані всі найбільш суттєві ознаки з кожного оцінюваного визначення.

Високий рівень надійності дає можливість вважати визначені ознаки стійкими характеристиками визначень і дозволяє розглядати ці низки ознак як інваріанти стереотипів, а комплекси уявлень про властивості – складними змінами семантико-перцептивного комплексу стереотипу, які можуть використовуватися як зразки необхідних якостей у процесі сприйняття, оцінки і відношення людини до тієї чи іншої групи.

Аналіз результатів другої серії показав, що завжди з більшою питомою вагою називаються емоційно-оціночні властивості. Оціночні властивості об'єкта є фільтром, через який виникає проєкція на інші властивості. З допомогою кластерного аналізу було виділено такі властивості для кожного стереотипу: "західноукраїнська жінка" – працююча, активна; "західноукраїнський чоловік" – наполегливий, обережний; "східноукраїнський чоловік" – прямолінійний, розмірений; "східноукраїнська жінка" – спокійна, зацікавлена. Ці результати підтверджують дослідження першої серії: чим більш визначений стереотип, тим менше провідних властивостей і простіша його структура.

Таким чином, ми спробували емпірично отримати оціночні еталони та стереотипи деяких понять. Застосування семантичних вимірів методики вільного опису і шкалування визначень у дослідженні значно спрощує завдання порівняння. Методика шкалування дозволила виділити семантико-перцептивні комплекси – утворення еталонів та стереотипів. Аналіз результатів вільного опису через визначення рівнів значущості ознак наблизив нас до вирішення проблеми структури визначення, а через неї і до

структури самого стереотипу як відображення деякого шару соціально-перцептивного досвіду, набутого в результаті спілкування і накопичення знань про довколишніх людей. Результатом застосування двох методик виявились більш суттєві ознаки, емоційно оціночні, що дозволяє вважати їх ядреними ознаками семантичних утворень у соціальній перцепції. Таке емоційне регулювання є першою ланкою механізму оцінки і формування уявлень про людину.

Отже, була виділена схематична структура аутостереотипу (західноукраїнська жінка, західноукраїнський чоловік) і гетеростереотипу (східноукраїнський чоловік, східноукраїнська жінка). Порівнявши структуру цих стереотипів, вирахувавши ранг рівня оцінки, ми виявили, що в аутостереотипах важливими є оцінка відношення до сім'ї, оцінка відношення до роботи, справ, безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності та зовнішньої поведінки. Що стосується гетеростереотипу, то важливими є оцінка комунікації та розумових здібностей, оцінка відношення до себе, до життя, а також важливе місце посідає безпосередньо чуттєва оцінка зовнішності.

Щодо емоційного забарвлення оцінки стереотипу, то чоловіки оцінюють жінок, представниць гетеростереотипу, негативніше, ніж представниць аутостереотипу. Жінки ж, навпаки, представниць гетеростереотипу оцінюють позитивніше, тоді як аутостереотипу негативніше. Чоловіків аутостереотипу жінки оцінюють позитивніше, ніж чоловіків – представників гетеростереотипу. Це характерно і для чоловіків під час оцінки чоловіків гетеро- та аутостереотипу. Аналіз результатів другої серії емпіричного дослідження виявив (методика шкалування), що завжди з більш питомою вагою називаються емоційно-оціночні характеристики щодо іншої етнічної групи. Зміст несвідомої проекції стає фільтром, проходячи крізь який, формується оціночний стереотип та оціночні властивості.

Актуальність теми дослідження зумовлена практичною значущістю проблеми, недостатністю вивчення такого явища, як етнічний стереотип, зокрема у психології українців як етносу і як нації, його місця у структурі міжособистісного спілкування та спільної діяльності.

Врахування етнографічного та етнопсихологічного компонентів концепції сучасного державотворення допоможе у визначенні шляхів та напрямків розбудови в Україні правової держави і вирішення можливих суперечностей та конфліктів. Звернення до національної культури, історії, традицій, психології людей і повинно допомогти зрозуміти молоді реальний сучасний стан соціально-психологічних процесів в Україні та забезпечить її прогресивний розвиток.

1. Андреева Т.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Коя І.С. Національні особливості психології людей. Соціальна психологія. К., 1975.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. Підручник. – К., 1995.
4. Русина Н.А. Изучение оценочных эталонов и социальных стереотипов с помощью семантических измерений // Вопросы психологии. – 1981. – №5.
5. Современная западная социология. Словарь. – М., 1990.
6. Шпет П.П. Введение в этническую психологию. – М., 1989.

Олена Скотна. Вивчення оціночних еталонів та етнічних стереотипів сучасної української молоді за допомогою семантичних вимірів. У статті розглядається можливість вивчення оціночних еталонів та етнічних стереотипів за допомогою семантичних вимірів. Актуальність теми дослідження зумовлена практичною значущістю проблеми, недостатністю вивчення такого явища, як етнічний стереотип, зокрема у психології українців як етносу і як нації, його місце в структурі міжособистісного спілкування та спільної діяльності.

Врахування етнографічного та етнопсихологічного компонентів концепції сучасного державотворення допоможе у визначенні шляхів та напрямків розбудови в Україні правової держави і вирішення ймовірних суперечностей та конфліктів.

Елена Скотная. Изучение оценочных эталонов и этнических стереотипов современной украинской молодежи с помощью семантических измерений. В статье рассматривается возможность изучения оценочных эталонов и этнических стереотипов с помощью семантических измерений. Актуальность темы исследования обусловлена практической значимостью проблемы, недостаточного изучения такого явления, как этнический стереотип, в частности в психологии украинцев как этноса и как нации, его места в структуре межличностного общения и общей деятельности.

Учитывание этнографического и этнопсихологического компонента концепции современного построения государства поможет в определении путей и направлений построения в Украине правового государства и разрешения возможных противоречий и конфликтов.

Olena Skotna. Learning of the evaluating standards and ethnic stereotypes of modern Ukrainian youth by means of semantic measurements. It is considered that it is possible to study standards of estimation and ethnic stereotypes with the help of semantic measurements.

The actuality of the researched topic is conditioned by the scientific value of the problem, by the deficiency of study of such a phenomenon as the ethnic stereotype, especially in the psychology of the Ukrainians as an ethnic group and as a nation and its place in the structure of communication with individuals and common activities. Taking into consideration ethnographic and ethnopsychological conceptual components of a modern state creation will help to find ways and directions to build a lawful state in Ukraine and to solve all the possible arguments and problems.